УДК 37.017

Кузнецова О.А., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Кузнецова Олена Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан педагогічного факультету Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського.

Самооцінка в системі підготовки майбутніх учителів до самовизначення

У статті розглядається ставлення особистості до себе самого, саморозуміння та самоповаги як умови готовності майбутніх учителів до самооцінки, до здатності приймати самостійне рішення, до самовизначення.

The article deals with the person's attitude to himself. It regards self-understanding and self-respect as a condition of future teachers' preparedness to self-value, to ability for making independent decision, to self-determination.

Метою даної статті є визначення місця та ролі самооцінки в системі підготовки майбутніх учителів до самовизначення, а також розгляд ставлення до самого себе, саморозуміння та самоповаги як умов готовності до самооцінки.

Одним із критеріїв готовності майбутніх учителів до самовизначення є потреба у рефлексії, що може бути представлена такими показниками: розуміння та усвідомлення себе самого, усталена рефлексивна позиція, що виражається у постійній потребі майбутніх учителів у самооцінці, самоаналізі своїх дій, вчинків, адекватна оцінка своїх можливостей, якостей, характеристик як особистості, самоідентифікація – зіставлення рефлексивного "Я" зі стереотипом учителя-професіонала, саморегуляція, самовиховання, задоволення діяльністю.

Словник із етики [7] розглядає самооцінку як моральну оцінку власних вчинків, моральних якостей, переконань, мотивів, як один із виявів моральної самосвідомості та совісті особистості. Здатність до самооцінки формується у людини в процесі її морального виховання, у міру свідомого засвоєння нею тих моральних принципів, котрі виробляються суспільством, і виявлення власного ставлення до власних вчинків на підставі оцінок, які даються цим вчинком оточуючими. Тому в акті самооцінки людина оцінює моральне значення своєї діяльності не просто від власного імені, а з позиції громади (курсу, групи, колективу), до якої вона належить і суб'єктивно себе відносить. Завдяки здатності до самооцінки людина отримує можливість значною мірою самостійно спрямовувати та контролювати свої дії і навіть виховувати себе.

Якщо розглядати самооцінку як результат

діяльності самосвідомості, то її можна розглядати як оцінне ставлення особистості до себе самої. З процесуального боку сутність самооцінки полягає у співвідношенні себе, якостей, ознак із визначеним (певним) зразком. Основною функцією самооцінка особистості слід вважати регулювання діяльності та поведінки. Самооцінка розглядається як внутрішній регулятор в організації та управлінні свідомою поведінкою особистості. Таке регулювання стає можливим у зв'язку із тим, що самооцінка включається до структури мотивації діяльності особистості і тим самим забезпечує співвідношення суб'єктивних можливостей особистості з цілями й умовами діяльності.

М. Якобі вказує, що "самооцінка – це цінність, яку визначають за своєю особистістю. Таке оцінювання глибоко вкорінено у несвідомому та змінюється лише у певних межах. При гарній самооцінці у мене гарне, задоволене, любляче відчуття щодо образу себе – фантазії про себе самого" [8, с. 66]. Значить, від негативного оцінювання відбувається самоприниження та почуття неповноцінності. Такі судження про себе самого тісно пов'язані з оцінками та судженнями значущих інших, здійсненими щодо нас.

Умови формування структури самосвідомості особистості передбачають включення до цієї структури деяких соціальних норм і цінностей. Саме це включення обумовлює уявлення про себе, свої якості, здібності, уміння у формі оцінок себе, що поступово накопичуються, визначають ставлення до себе як до особистості. Ці самооцінки, як і узагальнене ставлення до себе, становлять собою міру успішності включення особистості у різні види діяльності та взаємодії.

Ці ж самооцінки і ставлення до себе є мірою успішності діяльності у самокеруванні дорослої особистості з метою її найповнішої реалізації.

Говорячи про самооцінку особистості як про ставлення до себе, ми повинні мати на увазі, що загальна самооцінка особистості по суті являє собою структуру самооцінок. С.Л. Рубінштейн, висвітлюючи сутність самосвідомості, пише: "Щоб зрозуміти шлях свого розвитку, людина повинна відповісти на таку низку питань "Чим я був? Що я зрозумів? Чим я став?" [6, с. 680].

Саме досягнення у різних видах діяльності створюють один із основних впливів, який формує самооцінку. Ланкою, яка пов'язує успішність у діяльності особистості та рівень її самооцінки, виступають соціальні норми та цінності, що привласнені особистістю та що виступають її ідеалами. Поступово людина одержує професію, і тоді досягнення в основній професійній діяльності здійснюють найбільший вплив на загальну самооцінку особистості.

Оцінка себе як успішного у певному виді діяльності супроводжується самооцінкою особистісних якостей, тобто, оцінюючи себе як здатну до певного виду діяльності, людина оцінює й ті свої якості, завдяки котрим вона досягла успіху. Якщо ця діяльність пов'язана з інтелектуальною працею, то, безсумнівно, підлягають оцінці якості, що забезпечують їх інтелектуальну ефективність – кмітливість, увага, пам'ять та інші професійні якості.

У цій же діяльності можуть виявлятися й особливості темпераменту, зокрема, лабільність нервової системи на другому сигнальному рівні, втомлюваність, яка обумовлює тривалість стану працездатності і таким чином забезпечує результативність діяльності.

Об'єктивна самооцінка залежить від ставлення до самого себе, саморозуміння, самоповаги особистості.

Оскільки самосвідомість – це бік свідомості людини, то ставлення до себе – один із боків особистості як сукупності ставлень, тісно пов'язана з іншими видами ставлення особистості. Самосвідомість, як і ставлення до себе, формується у структурі соціальних взаємодій, через включення особистості у соціальні структури суспільства. У взаємодії з людьми, водночас із розвитком здатності до громадських видів діяльності, до самого спілкування, формується і здатність до самопізнання, ставлення до самого себе і самокерування.

Ставлення до себе складається у межах усвідомлення себе як діяча, як суб'єкта спілкування в структурі зовнішніх соціальних оцінок особистості. Чим старшою стає людина, тим більшого розвитку досягає самоусвідомлення. На етапі зрілості особистості ставлення до самого себе стає більш усталеним і автономним, вступає у нові зв'язки з іншими видами ставлення особистості. Зумовлюється це розвитком основної функції самосвідомості – функції індивідуальної регуляції поведінки. Ставлення до себе самого починає набувати центральної позиції в регулюванні поведінки людини.

Як пише Б.Г. Ананьєв, ставлення до самого себе, являючи собою пізніше утворення особистості, завершує структуру характеру, забезпечує цілісність, виконує функції саморегулювання та самоконтролю розвитку. Рефлексивні якості особистості, на думку Б.Г. Ананьєва, найтісніше пов'язані з цілями життя і діяльності [2].

Ставлення до себе у системі особистісних ставлень має особливу цінність. Певне ставлення до себе – це те, без чого людина не може виявитися як самостійна особистість. Ставлення до реальності, що нас оточує, можуть

нести різні відтінки, тобто людина може певним чином ставитися до суспільних норм і цінностей, до трудової діяльності, до інших людей, але для того, щоб втілити в активній формі ці ставлення і, таким чином, виявити себе як особистість, людина, перш за все, повинна мати глибоке позитивне ставлення до себе як до унікальності, цінності.

З поняттям "ставлення до себе самого" тісно пов'язано поняття "саморозуміння". У процесі ставлення та розвитку особистості великого значення набуває здатність розуміти себе. Особистість, здатна розуміти себе, – це соціально розвинена особистість, яка в ситуації вибору може самостійно приймати рішення та нести за це рішення особисту відповідальність, зберігаючи при цьому позитивне ставлення до себе.

У юнацькому віці молоді люди стоять перед вирішенням проблеми особистісного та професійного самовизначення, вирішують проблему сенсу життя, у зв'язку з чим зазначається зростання та розвиток саморозуміння. У цьому віці саморозуміння набуває своїх особливостей, свого змісту. Дослідники проблеми саморозуміння [1; 3; 4; 5] констатують, що чим глибше розуміє себе людина, тим успішніше вона діє, тим успішніше відзначається її соціальне самовизначення.

Б.В. Кайгородов [5] визначає саморозуміння як процес усвідомлення людиною свого існування, результатом якого є когнітивне, емоційне узгодження продуктів самосвідомості та реальності. Він виділяє такі показники розуміння людиною себе: 1) здатність до об'єктивності; 2) сприйнятливість; 3) здатність до самоспостереження; 4) відкритість новому досвіду; 5) емпатія; 6) узгодженість зовнішніх та внутрішніх джерел інформації про себе та інших; 7) соціальна зрілість; 8) відповідальність; 9) розуміння іншої людини.

Здатність до об'єктивності зводиться до того, що молода людина сприймає себе такою, якою вона є насправді. Це виявляється, коли людина знайшла можливість збалансувати свої позитивні та негативні риси особистості, прийняла їх і тим самим виявила готовність до змін.

Саморозуміння в позиції К. Оллред представлено як спосіб думати про себе. Звідси витікає, що для того, щоб сформувати саморозуміння, слід навчити людину зберігати свою індивідуальність у соціумі, у складних ситуаціях морального вибору, як контролювати цей вибір, спираючись на позитивне відчуття себе. Велике значення К. Оллред приділяє формуванню навичок та вмінь бути чесним перед собою – уміння центруватися так, щоб у ситуації вибору бути у згоді із самим собою, своїм справжнім "Я".

Основоположними моментами саморозуміння, за Оллред, є: 1) бути самототожним, тобто сприймати тотожність собі самому; 2) самостверд-ження; 3) цілісний розвиток особистості.

Ставлення до себе самого та саморозуміння тісно пов'язані із самоповагою. Самоповага є необхідною умовою для встановлення адекватного шанобливого ставлення до інших. Можна із упевненістю стверджувати, що той, хто не поважає нікого, не поважає себе самого. При цьому людям із винятковою самоповагою, тобто таким, чий життєвий досвід дозволяє їм для особистого задоволення розкривати та демонструвати притаманну їм здатність співіснувати з іншими людьми, нічого не варто віддати належне чужим досягненням.

Відома формула самоповаги У. Джемса [4]

$$\text{Самоповага} = \frac{\text{Успіх}}{\text{Зазіхання}}$$

приваблює своєю простотою, однак не розкриває повноти відношень понять, що входять у неї. Так, успіх чи досягнення у тому чи іншому виді діяльності, дійсно, підвищує рівень самоповаги за умови, що діяльність значуща для суб'єкта.

Адекватна і при цьому достатньо високого рівня самоповага характеризує особистість оптимального функціонування. Адекватно низька самоповага – це варіант найгірший з точки зору функціонування й існування особистості. Особистість прагне вийти із цього стану. Отже, самоповага – це форма ставлення особистості до себе, що являє собою єдність самооцінок особистості.

Самоповага цілком може бути основою для зростання самооцінки. Ставлення особистості до себе з віком стабілізується, набуває автономності. Але така стабілізація – процес достатньо тривалий. Зв'язок самооцінки та самоповаги найбільш значущий в юнацький період, коли людина розширює уявлення про себе й отримує можливість оцінювати себе з різних боків. Однак цей процес може тривати й у зрілому віці. Природно, самоповага особистості повинна бути високою – це одна з потреб людини.

Позитивне ставлення до себе являє собою фундамент для розвитку активності особистості.

Людина з низькою самоповагою бере меншу участь у громадському житті, при виборі професії вона уникає спеціальностей, які включають до свого складу момент змагання, невпевнена у майбутньому успіхові своєї діяльності.

Висока самоповага відтворюється в окремих самооцінках особистості, тобто виражається в оцінці себе як здатного до успішного

функціонування у різних змінюваних соціальних ситуаціях.

Самоповага – дещо глобальне, притаманне особистості як цілісності. І якщо говорять про підвищену самооцінку, то мається на увазі, що особистість характеризується неадекватно підвищеним уявленням про себе, що підлягає коректуванню. Самоповага ж завдяки своїй цілісності не може коректуватися частково. Самоповага цілком може являти собою основу для зростання самооцінки. Важливим чинником, який формує самооцінку, є чинник успішності у галузі взаємодії та взаємин із людьми. У тому, що галузь стосунків із людьми є цінністю для людини, виявляється соціальна сутність людини. Глибина та багатство особистості передбачає глибину та багатство її зв'язків зі світом інших людей, розривання цих зв'язків, самоізоляція опустошує особистість.

Якщо особистістю оцінюються результати взаємин із людьми, то оцінюванню підлягає здатність до взаємодії, і під цим кутом зору оцінюються здібності інтелекту, волі, темпераменту.

Звертаючись до проблем стратегії життя, К.А. Альбуханова-Славська підкреслює важливість для кожної людини навчитися жити відповідно до своїх можливостей, здібностей, характеру, для чого необхідне знання самого себе, розуміння. "Мистецтво життя полягає не тільки в тому, щоб враховувати свої життєві плани, цілі, бажання зі своїми особливостями, щоб розкрити у плині життя у собі нові якості, розвинути нові здібності" [1, с. 68]. Самовираження психологи пов'язують із виявленням індивідуальності. Зазначається, що адекватна самооцінка необхідна як для визначення свого місця у житті, вибору життєвої позиції, так і для реалізації цієї позиції. Ставлення до себе, крім самооцінки, повинно включати у себе постійну потребу у самопізнанні.

К.А. Альбуханова-Славська підкреслює важливість здатності до внутрішнього діалогу у формуванні образу "Я". "Нерозвинений образ самого себе, нездатність до рефлексії, до адекватних оцінок своєї особистості в цілому приводить людину до стану "внутрішнього глухого кута", коли вона знає саму себе гірше, ніж тих людей, з якими безпосередньо спілкується. Відсутність саморозуміння, самооцінки приводить до того, що людина підкоряється силі своїх перших поривів, неперевірених думок або, навпаки, фіксованих (раз і назавжди) настанов" [1, с. 97].

У дослідженнях К.А. Альбуханової-Славської виділено різні типи особистості за характером зв'язку само- та взаємооцінювання. Автор на підставі експериментального дослідження стверджує, що одночасно здійснювана зустрічна оцінка людьми один одного дозволяє кожному більш адекватно формувати очікування оцінок від інших й оцінювати себе. Здатність бачити себе "зсередини" та "зовні", гармонійне узгодження цих поглядів служить підвалиною адекватної самосвідомості [1, с. 223-224].

Результат проведених нею досліджень оцінно-самооцінних ставлень особистості представлено у вигляді восьми типів:

1. Егоцентричний тип. Самооцінка, поза зв'язком себе з іншими та своєю оцінкою інших, – постійна, висока.
2. Колегіальний тип. Самооцінка, що дається шляхом порівняння себе з іншими, спирання на оцінки інших і себе іншими, – постійна, позитивна.
3. Директивний тип з позитивною, егоїстичною – з негативною "репутацією". Самооцінка через свою репутацію, тобто через оцінку себе іншими, переважання негативних оцінок на адресу інших.
4. Функціональний тип. Самооцінка через порівняння з іншими, але шляхом орієнтації на норми, а не на їх відношення. Самооцінка середня, непостійна, потреба оцінювати інших та одержувати їх оцінки виражена слабо.
5. Ініціативний тип. Самооцінка виявилася як упевненість у гарному ставленні до інших і разом з тим як потреба їх критично оцінювати.
6. Рефлексивний тип. Рефлективність і самокритичність поза зв'язком зі своєю оцінкою інших та оцінкою себе іншими. Самооцінка непостійна.
7. Рефлексивний (другий) тип. Самооцінка невизначена, невиражена, без зв'язку з іншими, є потреба в оцінці іншими, але

Література

1. Альбуханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М., 1991.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. – М., 1980. – Т. 2.
3. Борышевский М.И. Взаимосвязь оценки другого человека и самооценка. – Краснодар, 1975.
4. Джеймс У. Психология. – СПб.; М., 1988.
5. Кайгородов Б.В. Самопонимание. Миф и реальность. – М., 2000.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М., 1986.
7. Словарь по этике. – М., 1975.
8. Якоби М. Стыд и истоки самоуважения. – М., 2001.